

Pastorka svetovne filozofije

VOJAN RUS
Porentova 1
SI-1000 Ljubljana

POVZETEK

Vzroki za to, da je filozofska antropologija najmanj razvita med vsemi filozofskimi "disciplinami", so v sami človeški naravi; zlasti strah človeka in filozofa pred lastno negotovo in protislovno notranjo resničnostjo. Vse enostranske filozofije, ki so bežale od te notranje negotovosti, imajo enega od vzrokov v hrepenenju po miru na tem svetu. Ker so enostranske, metafizične filozofije prevladovale 2500 let po Heraklitu, ni bilo prostora za razvoj filozofske antropologije. Poheraklitovska filozofija ni razvila v 2500 letih povezanosti dveh glavnih stališč "predsokratikov": spoznaj samega sebe ("sedmi modri", Delfi); meja duše ne najdeš, če prehodiš vsa pota, tako globok logos ima (Heraklit). Nasproti ozki Heideggerjevi ontološki diferenci izhaja iz Heraklitovega stavka daleč pomembnejša antropološka diferenca, ki je bistvena utemeljitev filozofske antropologije in celotne filozofije. Osrednji del filozofije bi moral biti posvečen izjemni človeški celoti – duši posameznika z brezmejnimi notranjim logosom. Filozofski sistem avtorja je v celoti izviren, utemeljen je v izvirni analizi ustvarjalnega dejanja, katerega glavna sestavina je zamišljanje/zamisel. V tem izvirnem sistemu je prvič natančno analizirana zamisel in njene bistvene razlike od pojma, ideje, fantazije in predstave; zamišljanje je bistveno višje mišljenje od pojmovanja (ki ga je dosedanja filozofija postavljala najvišje). Izvirni sistem omogoča prevrat vseh glavnih filozofskih problemov ter prevrat odnosov vseh filozofskih disciplin in filozofskih smeri. V Sloveniji smo filozofi iz različnih zgodovinsko kulturnih krogov – Kocbek, Trstenjak, Grmič, Janžekovič, Majer in avtor – gradili trajne skupne mostove slovenstva v filozofski antropologiji, humanizmu in etiki in prišli vsak samostojno do skupnih temeljnih dognanj. Niti ena beseda avtorja ni zapisana po diktatu Komunistične partije in države, vsaka je samostojno domišljena. Glavne teze avtorja za samostojni sistem so bile izdelane že na začetku 50-ih let: temeljni pomen človeške osebnosti in njenih doživetij; svoboda te izvirnosti; trajna nasprotja v človeku; nezmožnost človekove "idealne popolnosti"; ob koncu 50-ih let pa analiza strukture ustvarjalnega dejanja.

Ključne besede: filozofska antropologija, vzroki njenega zaostajanja, antropološka diferenca kot utemeljitev filozofije, brezmejnost duše, izvirni filozofski sistem, struktura ustvarjalnega dejanja, zamišljanje, prevrat filozofskih problemov in odnosov, Heraklit, Kocbek, Trstenjak, Grmič, Janžekovič, Majer

ABSTRACT

STEPDAUGHTER OF THE WORLD PHILOSOPHY

The reasons for the fact that philosophical anthropology is the least developed among all philosophical disciplines are in the human nature itself; it's above all the fear of the human being and of the philosopher before their own uncertain and contradictory interior reality. One of the reasons, characteristic for all one-sided philosophies, which tried to escape from this interior uncertainty, lies in the longing for the peace on this world. Because one-sided, metaphysical philosophies dominated for 2500 years after Heraclites, there has been no place for the development of the philosophic anthropology. Post-Heraclitean philosophy in 2500 years did not succeed to integrate two central views of "Presocratics": recognize yourself ("the seventh wise", Delphi); if you go through all the ways, you cannot find the limits of the soul, such a deep logos it has (Heraclites). In contrast to Heidegger's ontological difference, the Heraclites sentence generates much more important anthropological difference, which is the essential foundation of philosophical anthropology and of the whole philosophy. The central part of philosophy would have to be consecrated to the extraordinary human wholeness – to the soul of the individuum with its unlimited interior logos. The philosophical system of the author is completely original, based on the original analysis of the creative act, of which the main component is conception.

In this original system, for the first time, the conception and its essential differences from categories of notion, fantasy and representation are precisely analyzed.

Conception is essentially higher thinking than notion (which was ranked, from the side of the up-to-date philosophy, as the highest one). The author's original system permits the overthrow of all central philosophical problems and an overthrow of the relations among all philosophical disciplines and philosophical tendencies. In Slovenia, the philosophers from different historical cultural environments – Kocbek, Trstenjak, Grmič, Janžekovič, Majer and the author of the this article – have built permanent common bridges of progressive Slovene spirit in philosophical anthropology, humanism and ethics; we came, each one independently, up to common basic findings. Not one word of the author of actual article was written under the dictate of the Communist party and state, every word is independently and autonomously thought out.

Author's central theses for the original system have been formed already in the beginning of fifties: the basic significance of the personality of the human being and of its experiences; the freedom of this originality; permanent contradictions in the human being; unability of the "ideal perfection" of the human being; analysis of the structure of creative act at the end of fifties.

Key words: philosophical anthropology, causes of its lagging, anthropological difference as argumentation of philosophy, unlimitedness of the soul, original philosophical system, structure of the creative act, conception, overthrow of the philosophical problems and relations, Heraclites, Kocbek, Trstenjak, Grmič, Janžekovič, Majer

Zapuščeno polje filozofske antropologije je največji filozofski greh celotne filozofije v 2500 letih po Heraklitu.

Ta greh je filozofija naredila sama nad seboj.

Ta največji, povsem notranji primanjkljaj filozofije je treba ostro razlikovati od zunanjih pritiskov na filozofijo, ki so imeli vidne negativne filozofske posledice (zlasti v obliki različnih filozofskih enostranskosti, kot so: enostranski materializmi, enostranski idealizmi, subjektivizmi, empirizmi in podobno). V zgodovini filozofije so znani posredni ali neposredni pritiski državnih, cerkvenih, strankarskih struktur ali prevladujočih družbenih ideologij ("duhov časa"), ki so med vzroki enostranskih filozofij.

To pa nikakor ne velja za skoraj popolno zapuščenost filozofske antropologije v zadnjih 2500 letih, ki je enaka pri skoraj vseh nasprotnih filozofskih enostranskostih (najgre za materializme ali idealizme, za subjektivizme ali empirizme ali druge enostranskosti) in ki ima samo notranje filozofske antropološke vzroke. Drugače povedano: ko bi katerikoli filozof razvijal antropologijo v skladu s svojimi načeli, bi mu tega nobena družbena struktura ne bi prepovedala, če je ta načela tolerirala ali celo podpirala.

Vzroki za to, da je filozofska antropologija najmanj razvita med vsemi filozofskimi "disciplinami", čeprav bi morala biti središčna "disciplina", niso v pritisku konkretnih družbenih moči, ampak so v sami povprečni človeški naravi; vzroki so torej antropološki, ne sociološko-politični.

Vzroki in posledice nerazvitosti filozofske antropologije: strah povprečnega človeka in filozofa pred lastno in tujo notranjo resničnostjo, želja po notranjem, osebnem in družbenem miru; zato neizoblikovanost filozofske antropologije v zadnjih 2500 letih po Heraklitu; zato razsrediščenost velike večine filozofije; zato izguba centralnega predmeta filozofije; zato nezadostno samozavedanje filozofije; zato bistveno nezadostna filozofskost same filozofije; zato družbena nedejavnost večine filozofije, ki lahko samo s celovitim antropološkim pristopom poveže težnje po večji humanosti človeške družbe; zato nerazumevanje zgodovine filozofije s strani večine filozofov samih, nerazumevanje sebe samih.¹

Navedene hipoteze bom podrobneje dokazal v knjigi; tu, v predgovoru, samo nekaj začetnih ilustracij teh hipotez.

I.

Navidez preseneča izjemna dostopnost dokazov za filozofsko antropologijo na eni strani in izjemna nerazvitost filozofske antropologije na drugi strani (ki je bila v zadnjih 2500 letih manj razvita od vseh drugih filozofskih disciplin: logike, ontologije, kozmologije, gnozologije, etike, estetike, aksiologije, filozofije zgodovine in družbe).

Največji del dokaznega materiala za filozofsko antropologijo je neposredno dostopen vsakemu normalnemu, povprečnemu človeku; ni mu ga treba iskati v kakšnih posebnih področjih (med tem, ko npr. izdelava estetskih teorij zahteva kot glavni neposredni material temeljito poznavanje umetnosti in izdelava ontološko/kozmoloških teorij temeljito poznavanje ključnih odkritij vseh znanosti).

Glavni, prvi del dokazov za filozofsko antropologijo najde filozof že tam kot vsak povprečen, normalen človek. Najde jih veliko v svojih notranjih, osebnih duševnih procesih, ki so nam vsem (ob malce pozornosti) neposredno dojemljivi: vedno nove, vedno različne fantazije; številna menjajoča se čustva /misli lastnega strahu in poguma, lastne zavisti in naklonjenosti do drugih, veselja in žalosti; spopadi naših različnih želja in interesov; težavne odločitve med številnimi željami in interesi; različna osebna do-

¹ Predgovor za knjigo Filozofska antropologija ni humanizem.

živetja; zadovoljitve in razočaranja; naši številni načrti, ideje, zamisli; zavest o naših uspešnih in neuspešnih dejanjih, o njihovih vzrokih in posledicah.

Če pa so ti lastni, osebni notranji duševni procesi, ki jih doživlja vsak človek, najvažnejši material za filozofsko antropologijo, se zdi zelo protislovno, da je najbolj nerazvita med vsemi filozofskimi disciplinami. Kako, da njenega najbolj razpoložljivega človeškega materiala niso "znali porabiti" oni isti filozofi, ki so napravili precejšnja odkritja v drugih filozofskih disciplinah z težje dostopnim "materialom"?! (Seveda je tudi za filozofsko antropologijo nujen material drugih znanosti; vendar ni najvažnejši).

Za to nemoč celotne filozofije (po Heraklitu) na polju antropologije so vzroki skoraj samo antropološki; prisotni v specifični naravi vseh ljudi.

Zlasti, ko so se srečali s problemi antropologije, so bili filozofi enako čustveno zavrti kot skoraj vsi normalni ljudje, ki so preje pripravljene govoriti o nizkih plačah in o telesnih boleznih, kot o svojih strahovih, o občutkih krivde, o skritih željah in načrtih; ker se bojijo, da bi jih drugi ljudje lažje podrejali, če zvedo za duševne tajne, kot če vedo za telesne šibkosti. Notranje lastne duševne boje ljudje težje priznajo sami sebi tudi zato, ker jim to daje stalni občutek stalne negotovosti, stalnega nemira; oni pa žele trajnega miru in stalno hrepene po njemu. Strahoma bežijo od antropološkega spoznanja, da v človeškem življenju nikoli ne bo stalnega miru. O notranjih duševnih bojih in nasprotjih človeka so bili pripravljene spregovoriti le redki ljudje; zlasti so o tem prvi spregovorili glasno ustvarjalci krščanskega gibanja v evangelijih; in preje preroki stare zaveze; kasneje veliki pisci kot Dostojevski, Tolstoj, Cankar, Prešeren – filozofov ni bilo med njimi (krščanski filozof Avguštin je s svojimi Izpovedmi bolj nadaljevalec krščanstva kot druge antične filozofije; v njej je ena sama izjema, Heraklit s priznanjem večnega boja).

Niti običajnih ljudi niti filozofov, ki so bežali od priznanja stalnih bojev v osebni notranjosti in v družbi ljudi, ne moremo šteti za strahopetne ali celo zle; bili so normalni; manjkal jim je samo izjemni pogum pogledati človeški resničnosti naravnost v obraz in iskati najboljše izhode iz nje, kakršna že je!

Želja velike večine ljudi (zato je antropološka) po trajnem miru in trajni gotovosti je povsem normalna; le da je nerealna in pogojena s tem, da si niso našli filozofsko antropološkega odgovora, kako človeško živeti v človeški trajni negotovosti; kako v njej ustvarjati čim več fragmentov miru, stalnosti.

Želja po trajnem miru je povsem razložljiva, če jo soočimo z znano človeško osebno in družbeno realnostjo. V nobenem živalskem bitju ni toliko notranjih duševnih bojev kot v večini ljudi; v nobeni živalski vrsti ni toliko duševnih in telesnih mučenj, kot jih povzročajo sovrstniki v človeški vrsti; strahote vojn se od Spartakovih sobojevnikov in Kristusa, pribitih na križe, niso dosti zmanjšala do množičnih mučenj s strani totalitarnih režimov v 20. stoletju. Velika žalitev za živali je fraza: ti ljudje se obnašajo kot živali. Ljudje so namreč dokazano lahko veliko slabši od živali (in tudi boljši).

Mučnosti notranjih bojev človeških oseb in strahovitosti medsebojnih mučenj ljudi so bili močni razlogi, da so normalni ljudje hrepeneli po popolnem prelomu s temi večnimi boji – po večnem miru. Ker pa je prav znani glavni material filozofske antropologije – notranja nasprotja v vseh ljudeh – nakazoval, da trajnega miru ne bo nikoli, dokler bodo ljudje živeli, je veliki strah pred priznanjem trajne negotovosti človeka podzavestno odvrčal filozofe, da priznajo to antropološko resnico, ki pomeni dokončno odrekanje od trajnega miru na tem svetu.

Zato imajo vse enostranske filozofije, ki so podzavestno bežale od filozofske antropologije, pogosto enega od vzrokov v hrepenenju po večnem miru.

Iluzionistična težnja po večnem miru človeštva je sklepala, da je ono trdno osnovo

za tak mir nekdanj pozabilo/izgubilo in da filozofi to osnovo morajo zopet poiskati. Dozdevalo se je logično, da bomo ljudje tako osnovo lastne trdne gotovosti našli v nekem svetovnem ali človeškem počelu kot je: ali ena in ista, identična, nespremenljiva, vesoljna platonistična najvišja ideja ali parmenidovsko Eno ali heglovska večno kroženje Absolutne ideje ali kantovski/racionalni nadizkustveni Jaz ali plehanovsko-marksiistična svetovna materija ali Talesova voda ali Demokritovi atomi ali Heideggerjeva bit.

Vse zelo različne filozofske teze o enem samem absolutnem temelju človeka so imele isto metodo, ki jo je Hegel imenoval "metafizika" in ki je bila v tem, da so na isti način prišli do različnih absolutov: iz celote sveta ali človeka so iztrgali eno samo stran celote in jo postavili kot absolutno moč nad vso celoto sveta/človeka. Vsi ti različni absoluti so torej izraziti abstrakcionizmi, izrazite enostranskosti; ne glede ali gre za idejo ali materijo in podobno. Ker pa so vse te enostranskosti poskušale pod svojo absolutno moč potlačiti vse svetovne in človeške razlike in posamičnosti, so bile nehote še posebej "sovražne" do filozofske antropologije, so jo nehote najbolj odpravile v senco. Predmet filozofske antropologije je namreč človeška celota, ki je izrazita že v posamezniku, zlasti v njegovih notranjih procesih; ti notranji procesi osebe pa so najbolj večplastna in najbolj nihajoča celota in zato jo je najtežje potlačiti pod katerokoli enostransko filozofijo, materialistično ali idealistično. Zato so si filozofska antropologija in vse enostranske filozofije objektivno "največje sovražnice".

Ker pa so raznovrstne enostranske, metafizične filozofije prevladovale vseh 2500 let po Heraklitu – ni bilo nikjer prostora za razvito filozofsko antropologijo.

Zato vse te filozofske enostranskosti (materialistične ali idealistične, subjektivistične ali objektivistične itd.) utemeljeno uvrščamo v staro filozofijo, ki vlada v vseh 2500 poheraklitovskih letih.

Poskusi zgraditi filozofsko antropologijo so vidni šele v 19. in 20. stoletju: Herder, Kant v Kritiki presojevalne moči, Fries, Fichte, Heinroth, Feuerbach, zgodnja dela Marxa, Scheler, Plessner, Rothacker, Fromm, Trstenjak in drugi.

II.

Zasluga Heideggerja je v problematiziranju začetka filozofske misli v antični grški filozofiji: v rušenju samoumevnosti tega začetka in v hipotezi, da bi lahko temeljita preiskava začetka dala nove vzgone sedanji in prihodnji filozofski misli.

Čeprav Heidegger v "operacionalizaciji" te svoje hipoteze očitno prevečkrat ponavlja kritizirane napake predhodnikov (ker sam vnaša svoje konstrukte in neprecizirane "pojme" v razlago začetka), je vendar utemeljena njegova napoved, da bi objektivna razlaga začetka dala nove spodbude sodobni filozofiji.

Zadržal se bom samo pri fragmentarnem kritičnem pretresu dosedanjih razlag "predsokratske filozofije" in zlasti Heraklitove misli z vidika sodobnega razvoja filozofske antropologije.

Preseneča zlasti trdoživost zgrešene in do danes trajajoče razlage, da naj bi bila predsokratska filozofija samo filozofija "narave"; in neuvidevanje, da je predsokratska filozofija "po sebi" in "za nas" najpomembnejša kot filozofska antropologija in etika. Pri tem ne gre za nobene ideološko politične motive teh razlag, ampak za povsem nezavedno projiciranje predsodkov iz poheraklitovske filozofije v predsokratsko filozofijo. Ker so poheraklitovski filozofi "priznavali" samo logiko, gnozeologijo, ontologijo-kozmologijo-metafiziko, etiko (in morda še estetiko), nikakor pa nobene filozofske antropologije, so nehote sebi "prepovedali", da bi našli antropologijo v predsokratski filozofiji ali pa so jo stlačili – npr. najvišja strokovna avtoriteta Diels in Kranz v

poglavje "sedmi modri", ki pa po njih sploh še ni filozofsko! Popolnoma pa Diels in Kranz spregledata, da so "sedmi modri" izraziti filozofski antropologi in etiki, saj jih uvrščata pod naslov "Zgodnja kozmološka in gnomična proza"! Ti "sedmi modri" so torej do danes obravnavani kot nekakšni nefilozofski, predfilozofski modreci, kot nekakšni lokalni praktični modrijani; pri tem pa nikogar ni motilo, da so s tem presekali na dve nezdržljivi polovici Talesa, ki se pojavlja obenem med "filozofi narave" in "sedmimi modrimi"! Tu bi bila možna najbolj plodna revizija zgodovine filozofije, ki se bo morda celo kdaj dogodila.

Poheraklitovska filozofija v 2500 letih sploh ni izrabila naslednjih dveh *najvažnejših* antropoloških stališč "predsokratikov" za razvoj samostojne filozofske antropologije in celovite filozofije:

A – SPOZNAJ SAMEGA SEBE ("sedmi modri", Delfi)

B – MEJA DUŠE NE NAJDEŠ, ČE PREHODIŠ VSA POTA, TAKO GLOBOK LOGOS IMA (Heraklit)².

Tu – v vsebini teh dveh stavkov in v možni povezavi teh dveh vsebin – je bila skrita najpomembnejša možnost za vso filozofijo v zadnjih 2500 letih, možnost celovite filozofije s središčem v filozofski antropologiji. Ta možnost je ostala skoraj povsem zapuščena: v sami filozofiji se prvič zasvetlika šele v Kantovi estetiki, šele 2300 let po Heraklitu. Velika večina filozofov te možnosti ni zapazila vse do danes (in tudi Heidegger ne). Ker je velika večina filozofov zašla takoj po Heraklitu s široke glavne poti na ožja pota, je Heraklit postal glavno razpotje vse dosedanje zgodovine filozofije.

Glede začetnega pomena stavkov A in B ni nobene doslej velikokrat poudarjene predsokratske ali Heraklitove "mračnosti"; začetna pomena sta jasna. (Nasploh glede velike večine Heraklitovih stališč velja, da nikakor niso tako mračna, da bi bila njihova osnovna vsebina "neprevedljiva" v sedanje evropske jezike. Skoraj groteskno je govoriti o tej "neprevedljivosti" po temeljnem zgodovinskem dejstvu, da je vsa evropska kultura, zlasti po renesansi, zgrajena na temelju antične/grške kulture: jasni začetni pomeni Heraklitovih stavkov so mračni samo za filozofe, ki ne morejo prekoračiti svojih ozkih pogledov). Smiselno pa je trditi, da so vsi začetno razumljivi stavki – in tudi "predsokratski" – "mračni" v svetlem pomenu, ker vsi stavki vsebujejo skrite potencialno neskončne nove vsebine; skrivajo možnost vse novih nians; prav to eksplicitno trdi stavek B za človeško dušo.

Stavka A in B bom tu kratko razčlenil samo v njihovem začetnem filozofskem pomenu; še posebej njuno začetno filozofsko zvezo.

Stavek B bistveno določa filozofski pomen stavka A "Spoznaj samega sebe". Stavek B namreč govori o *celotni* človeški *duši*. Ker pa se celota človeške duše tesno približuje celoti človeka, iz bistvene zveze stavkov A in B nedvomno izhaja, da se filozofski pomen "spoznaj samega sebe" nikakor ne omejuje samo na spoznanje kakšnega dela duše (npr. ali samo na razum-um ali samo na voljo ali samo na čustvo ali na čutno zaznavanje) ali na kakšen del telesa, ampak izrecno na celoto človeka (temeljno pristno že v posamezniku, saj je njegova duša skoraj vsa celota človeka).

Iz bistvene zveze stavkov A in B torej izhaja: glavni predmet filozofije je celota človeka (začetno spoznana že v posamezniku).

To pa je najneposrednejša vsebina filozofske antropologije (tega seveda ni trdil Heraklit, vendar "za nas" to nedvomno izhaja iz obeh stavkov A in B).

Če sodobno, vendar dosledno nadaljujem Heraklita: filozofska antropologija je bistven del filozofije; brez antropologije je filozofija bistveno pomanjkljiva! Glavna

² Hermann Diels, Walter Kranz, Die Fragmente der Vorsokratiker, Erster Band, funfte Auflage, Berlin 1934, S. 61–66, 161, 481.

pomanjkljivost filozofije po Heraklitu: pozaba, zapustitev *celote človeka* (ne pozaba biti)!

Zapustitev celote človeka se je dogajala v 2500 letih razvoja filozofije na nazoren način; v obliki ožjih, stranskih poti filozofskih smeri, ki so celoto zapustile in se v njo niso več vračale. To so bile abstrakcionistične filozofije, ki so iz celote iztrgale ali um – idejo (Platon) ali ugodje (Aristip) ali trenutno duševno stanje (Protagora) itd. Zgodovina evropske filozofije ni nadaljevala raziskovanja celote duše, celote človeka, kot je zastavljeno pri Heraklitu, ampak je zanimiva in vznemirljiva hoja po podobnih ožjih poteh, kot so v glavnem zastavljene že v postheraklitovski antični filozofiji. Tudi te ožje poti so bile v marsičem plodne, ker so temeljile na resničnih delnostih človeka.

Le njegove *celote* niso več mogle zajeti, ker so se preveč trdo, dogmatično vkopale v svojih *absolutiziranih delnostih*, ker so pozabile na Heraklitovo odločno protidogmatičnost: "Četudi prehodiš vsa pota, ne najdeš meja!" Heraklit ne zanika tega, kar bi v našem jeziku pomenilo različne filozofske možnosti: hoditi po prostranstvu duše človeka po različnih poteh. Vendar Heraklit kategorično poudarja, da po nobeni od teh poti niti po vseh skupaj ne bomo našli dokončnih meja duše. Če Heraklitovo stališče logično podaljšamo: popolne, dokončne resnice, – onkraj katere ni ničesar več –, ne bomo našli ne glede ali uporabljamo celoviti filozofsko antropološki pristop ali pa uporabljamo možne delne poti racionalizma (raziskava razuma, uma) ali senzualizma in emotivizma (raziskava čutnosti in čustvenosti) ali voluntarizma (raziskava volje) ali naturalizma (raziskava nagonov).

Heraklitovo filozofsko stališče je bolj utemeljeno kot sicer pomembno filozofsko, vendar pretirano agnostično stališče Sokrata: vem, da nič ne vem. Heraklit je bližji antropološko-filozofski resnici – izraženo v današnjem jeziku: ker valujoče prostranstvo duše nima objektivnih meja, ker je stalno odprto za nove duševne procese, nikoli ne morem videti njihovega začetka in konca.

Vendar se filozof ne odreka iskanju vsaj delov resnice, saj Heraklit kar ponosno ugotavlja: preiskoval sem samega sebe. Razlaga v našem jeziku po Heraklitovi sledi: zaradi dojetja prepletenosti različnih duševnih poti (misli, čustev, hotenj) v samem sebi filozof z verjetnostjo postavi hipotezo, da je duša tudi celota, zato je utemeljeno, da današnji filozof ne hodi samo po eni ali drugi stezici v pragozdu duše, ampak da se večkrat povzpne na bližnji hrib – ustvarjalno dejanje –, da bi videl vsaj drobce celote, atom prepleta raznih poti, ki je višja kvaliteta od ene poti.

Tisto, kar Heraklit imenuje različna (možna) pota po širjavah in globinah duše, je v precejšnji meri bolj (kot kasnejša filozofija) raziskovala kasnejša psihologija. To so različne vrste duševnih procesov: zaznavanje vseh čutov, predstave, spomin, spoznanja, pojmi, sklepanja, čustva, strasti, motivi, želje, stališča, vrednotenja, hotenja, stremljenja, smotri, zamisli, intuicije, fantazije, domneve, ugibanja, sanje. Že pozorno samoopazovanje posameznika mu odkrije bujno dinamičnost vseh teh procesov – vsakega zase in v njihovem prepletanju. Tako že v posamični "duši" nastajajo stalno novi duševni sklopi: v duši istega posameznika si slede vedno nove fantazijske podobe; spontano vrejo iz nagonov in fantazij želje različne intenzitete in predmetnosti; ob njih se sprožajo istočasno različni pojmi, načrti in izbire med njimi, razmišljanja o različnih možnostih uresničitve.

Nasproti ozki Heideggerjevi ontološki diferenci izhaja iz Heraklita filozofsko daleč pomembnejša in dokazana *antropološka diferenca*, ki je obenem tudi najgloblja kozmološka diferenca in zato bistvena utemeljitev filozofske antropologije (in filozofije nasploh).

Antropološka diferenca kot najgloblja diferenca vsega (znanega) kozmosa/sveta/vesolja je pri Heraklitu jasno opredeljena z besedami: tako globok logos ima (duša).

Med dušo in ostalim kozmosom ni neprehodnega prepada, saj so tudi za dušo značilne tiste najsplošnejše zakonitosti, ki tvorijo kozmos in ki jih sam Heraklit imenuje logos (npr. nasprotja, njihov boj in enotnost). Toda, po Heraklitu imajo te splošne zakonitosti svetovnega logosa v človeški duši take izjemne posebnosti, take *izjemne značilnosti*, da je med vsemi posamičnimi bitji prav logos človeške duše *najgloblji* in *neskončen* po svojih potencialnih možnostih ("duši ne najdeš meja").

Iz tega stališča Heraklita logično izhaja naš sklep, da je nujen in osrednji tisti del filozofije, ki se posveča prav tej izjemni človeški celoti – duši z najglobljim in brezmejnim notranjim logosom – in edina filozofska disciplina, ki se sistematično bavi prav s to celoto, je filozofska antropologija. S tem niti od daleč niso zavržene druge filozofske "discipline" (etika, estetika, gnozeologija – logika), ki pa se ne bavijo sistematično s celovitim bistvom človeka.

Iz Heraklitovega stališča izraženega v stavku B nedvomno izhaja naš današnji sklep, da je človeška celota (duša) v vsem kozmosu najbolj večplastna, je najbolj v sebi razlikovana celota, *celota največjih notranjih različnosti* – saj je ne morejo zajeti niti vsa znana in neznana pota mišljenja.

Kasnejša filozofija je od Heraklitove najbolj večplastne celote, ki zahteva filozofski poskus celovite sinteze posamičnih poti skozi razne plasti duše – pretežno odstopila: od Aristotela do Heideggerja je preneglaševala ali absolutizirala posamične plasti celote.

Logos – ki je pri Heraklitu še splošna zakonitost vsega vesolja in ki se v človeku izjemno poglobi kot večplastnost duše – se pri Aristotelu spremeni v enoplastni racionalni, umski človeški govor (človek je živo bitje, ki govori). Heideggerjeva tu-bit (človek) pa naj bi bila zadostno določena že kar in samo kot razumevanje biti. Res je v tem (človekovo razumevanje biti) delec človekove resnice: ostajanje pri tem delcu pa je zelo siromašna zožitev bistvene večplastnosti duše ne samo na eno njeno plast (razumevanje), ampak samo na delce te ene izolirane plasti (razumevanje biti). Glavna Heideggerjeva filozofska izguba v primerjavi z Heraklitom je izguba človeške večplastnosti, ki ne zahteva samo analize in sinteze že znanih plasti duše (čustvovanja, mišljenja – razumevanja, volje, težnje, zamišljanja, smotra, itd., itd.), ampak nova in nova pota raziskave prepletov teh in drugih plasti duše.

Čeprav nekateri korektno raziskujejo Heideggerjev odnos s fašizmom, ostane Heideggerjeva filozofija duhovno precej nemočna, četudi pustimo ta odnos povsem ob strani. Zaradi svojega absolutnega vkopavanja v zabetonirani delec ene plasti (razumevanja biti), Heideggerjeva filozofija ni ena od (našteti) možnih filozofskih spodbud in temeljev za analizo in sintezo človekove celovite različnosti, kot so: predsokratiki, (zlasti Heraklit), Aristotel, evangelijsko krščanstvo, zgodnji Marx, Piaget, Masaryk, Brentano, Trstenjak, Kocbek, krščanski personalizem, Deklaracija človekovih pravic OZN, Fromm, Scheler, Kant v Kritiki presojevalne moči.

III

Brez razvite filozofske antropologije je bila filozofija zadnjih 2500 let še najbolj podobna – zaradi zelo ločenih filozofskih disciplin in zelo nasprotnih filozofskih smeri – različnim ločenim rastlinam na travniku, ki na videz nimajo skupne korenine.

Brez razvite filozofske antropologije je celotna filozofija brez lastnega, naravnega miselnega središča.

S tem niti najmanj ne razglašam filozofske antropologije za večno najvažnejšo filozofsko "disciplino", za nekakšno večno kraljico nad drugimi disciplinami, za večno "naddisciplino".

V določeni epohi je najpomembnejša tista filozofska "disciplina", ki je (zaradi specifične razvojnosti kulture in družbe dane epohe) najbolj človeštvu potrebna, sploh pa ne iščemo kakšne večne kraljice vseh filozofskih disciplin (ali celo vseh znanosti), ker je ni!

Ne morem reči, da je bila filozofska antropologija v 19. in 20. stoletju najpomembnejša. Dovolj dokazov pa je, da je v teh dveh stoletjih postala zelo pomembna: prvič po Heraklitu so se pojavili številni poskusi filozofske antropologije, ki sem jih že omenil in ki niso kakšne modne ali ezoterične muhe, ampak so postali zelo družbeno-zgodovinsko potrebni. Zaradi vse večje drobitve filozofije in vseh znanosti, zlasti humanistično-družbenih, zaradi njihove vse večje specializacije v 19. in 20. stoletju, se je močno začutila potreba po njihovi povezavi; kar filozofska antropologija tudi je!

Verjetno bi bila v zadnjih 200 letih bolj kot filozofska antropologija novi, urbani industrijski kulturi – civilizaciji (ki je začela zamenjavati poljedelsko kulturo – civilizacijo) potrebna modernizirana etika – aksiologija, nova teorija vrednot in morale. Ta je še bolj zaostala kot filozofska antropologija in njen zaostanek je za sodobno človeštvo še bolj boleč. Nova urbano – industrijska – informacijska civilizacija, ki se je začela leta 1775 z uvedbo strojev in parne energije, je sicer energični parvenu. Vendar je povsem podobna kmetu, ki je zelo normalen, dokler je na vasi: ko pa pride v mesto je zgubljen ali smešen. Glede razvoja lastne kulture – morale – vrednot je imela moderna civilizacija malo časa (stara šele 200 let) in zato je kulturno veliko bolj zaostala kot poljedelska civilizacija, ki je imela za oblikovanje svoje kulture dovolj časa: kakšnih 10.000 let, od nastanka stalnega poljedelstva. Očitno pa bi bila povsem odsotni moderni etiki – aksiologiji (častni izjemi so vrednote – pravice OZN in Fromm) od vseh "disciplin" najkoristnejša filozofska antropologija.

Ko omenjam, da je filozofska antropologija naravno središče vse filozofije, niti najmanj ne odrekam možnosti nasprotnih hipotez, ki bi poskušale dokazati, da je ostradelitev filozofskih disciplin in smeri povsem naravna in nujna; da so si te discipline in smeri že po svojih temeljih in bistvu povsem tuje.

Upam, da bom v tej knjigi dokazal nasprotno.

Za temeljni začetek tega dokazovanja je naprej nujno bolj določiti posebno naravo človeške večplastnosti, *večplastnosti duše*.

Ta ni podobna globokemu in širnemu morju, ki le na površini kdaj zavalovi; ali trdno zidani "marksistični" stavbi, ki ima več nepomičnih nadstropij nad in pod zemljo. Večplastnost duše je zelo spremenljiva: še najbolj je živo rojenje njenih mnogih predstav, čustev, misli, načrtov, domnev, dvomov, itd. podobno kaosu atomov kisika, vodika in ogljika, ki se kdaj združijo v molekule vode in ogljikovih hidratov in ki se občasno povežejo v reke ter spodbude gozdove in travnike ob njih: dinamične človeške osebe in njihovo dinamično druženje.

Čisto začetno bi lahko rekli, da filozofska antropologija raziskuje najbolj temeljne strukture človeške celote – duše: povezovanje želja, čustev, misli v elementarna ustvarjalna dejanja in tisto skupno strukturo, ki jo imajo vsa človeška ustvarjalna dejanja: od domiselnega, smotrnega celovitega dejanja nepismenega poljedelca do podobne strukture umetniškega celovitega dejanja (umetnine) ali strukture moralnega dejanja, ki človečno oblikuje sporne odnose v katerikoli človeški skupnosti, ali strukture religioznega dejanja verske skupine: te različne vrste ustvarjalnih dejanj pa zajemajo estetika, etika in filozofija religije.

Ker filozofska antropologija raziskuje samo skupne, obče strukture vseh posebnih ustvarjalnih področij, ki jih zajemajo druge filozofske discipline in druge znanosti, je filozofska antropologija še najbolj podobna semenu, koreninam in deblu drevesa, ki so skupni vsem njegovim pisanim vejam. Te svojevrstne veje s svojimi listi in plodovi pa

pripadajo drugim filozofskim disciplinam. Vse filozofske discipline (razen ene) so namreč antropološke, ker so vse tesno povezane z bistvom človeške celote (duše); razlikujejo se od filozofske antropologije po tem, da je ona splošna antropologija, druge filozofske discipline pa so posebne antropologije (to so tudi druge humanistično-družboslovne znanosti). Posebne antropologije so lahko bolj vsebinsko bogate od splošne antropologije, če uspejo dojeti raznoliko posebnost svojih področij (umetnosti, itd.)

Druge filozofske discipline se od antropologije razlikujejo po tem, da zajemajo tiste družbeno-individualne dejavnosti – umetnost, znanost, morala, religija, v katerih se na posebne, ožje načine zgosti energija več višjih duševnih plasti (npr. mišljenje, čustvovanje in fantazija). Ker so umetnost, znanost, morala, religija, vzgoja značilne kot družbeno dejavne zgoščitve višjih duševno-duhovnih plasti v graditvi človečnosti, so najbližje celoti duše/družbenega duha. Zato njim ustrezne filozofske discipline zajemajo višje družbeno-duhovne izraze človeške celote – duše. Zato so estetika, logika – gnozeologija, etika – aksiologija itd. tudi filozofske antropologije; le da so posebne antropologije in obenem najtesneje povezane s splošno filozofsko antropologijo. Ta namreč povezuje posebne filozofske antropologije z raziskavo skupnih duševnih struktur, ki so prisotne v področjih vseh posebnih antropologijah.

Sedaj postane povsem jasna razlika od psihologije. Pred tem se zdi, kot da psihologija in filozofija povsem sovpadate, ker se obe bavite z večplastnostjo duše. Tu pa smo jasno začrtali razliko med njima, ker se posebne filozofske antropologije bavijo samo z tistimi zgoščitvami višjih duševnih plasti, ki so človečno družbeno ustvarjalne. Psihologija se bavi tudi s temi višjimi duhovnimi zgoščitvami (tedaj se z filozofijo prekrivata); toda samo psihologiji izključno pripadajo zelo široka področja duševnosti izven teh zgoščitvev: zaznave, predstave, jezik (z vsemi antropološkimi dimenzijami), inteligenčnost, sanje, miti, psihologije različnih družbenih skupin, raziskave javnega mnenja, psihologija učenja itd. Edina neantropološka filozofska "disciplina" je kozmologija/ontologija/splošna dialektika, ki zajema najsplošnejše zakonitosti sveta: to je tisti splošni Heraklitov logos, ki je skupen vsem pojavom sveta/vesolja.

Ta "disciplina" in vse antropološke "discipline" zajemajo skupaj *celotno predmetnost* filozofije: *človek in svet*. Čeprav je prva dolžnost človeka spoznati samega sebe, pa svojo radikalno razliko od sveta dojema še bolj plastično, ko sooči sebe s splošnimi strukturami vsega sveta v ontologiji.

Čeprav edino filozofska antropologija ni bila sistematično razvita 2500 let po Heraklitu, dokazujejo človeško potrebo po njej številni elementi antropologije implicitno prisotni v drugih filozofskih disciplinah in duhovnih dejavnostih, zlasti v religiji in v umetnosti, npr. pri predsokratikih, v Aristotelovi Metafiziki, v Nikomahovi etiki in v Aristotelovi psihologiji (spis o duši), v Kantovi Kritiki presojevalne moči ter še zlasti v krščanskih evangelijih in v vsej besedni umetnosti: o tem v naslednjih poglavjih.

IV

Moj filozofski sistem, vključno z antropologijo, je v celoti izviren.

Izdelan je *nov temelj* vsemu sistemu in ta temelj je dosledno razvit v vseh filozofskih disciplinah.

Seveda nikjer v človeških delih ni popolne, absolutne resnice – in tudi v mojih delih ne.

Vendar je moj sistem izrazita in kompleksna filozofska novost, je izrazita filozofska inovacija v komparaciji z dosedanjo filozofijo; kar bom tu le ilustrativno nakazal; dokazal pa sem v delih, vključno z to filozofsko antropologijo.

Glavna novost v utemeljitvi mojega sistema je analiza ustvarjalnega dejanja, ki je

najmanjša celica človeške ustvarjalnosti in humanosti (moja filozofija in antropologija zastavljata tudi vprašanje humanosti).

Glavne sestavine novega temelja novega filozofskega sistema sem našel že v *strukturi in dinamiki posamičnega ustvarjalno-delovnega dejanja*. Temeljite analize strukture ustvarjalnega dejanja (in njenega temeljnega pomena za vso filozofijo) ni doslej podvzel noben filozof ali družboslovec.

Glavna sestavina ustvarjalnega dejanja je *zamisel/zamišljanje*. Zamisel je tu prvič najdeni glavni vzrok za to, da je človeški logos, kot nakazuje Heraklit, najgloblji v vsem (znanem) vesolju. Vendar dodajmo: zamisel ni samo potencialni glavni vzrok, da je človeška duša lahko najboljša v vsem (znanem) vesolju, ampak da je lahko tudi najbolj zla v vsem (znanem) vesolju.

Zamisel moramo torej dobro poznati, če se resno zavzemamo za humanost. Ona ni samo glavni izvor človeško dobrega, ampak lahko tudi zlega; natančno moramo razlikovati njeno možno glavno vlogo tako v *graditvi humanosti* (človeško dobrega), kot tudi protihumanosti.

Zamisel je *glavni dejavnik človeške ustvarjalnosti* – dobre ali zle. Zato je zamisel (doslej skoraj neznana) tudi *najvažnejša sestavina* mišljenja.

V tej filozofiji je prvič natančno analizirana zamisel in natanko njene *razlike* od *pojma, ideje, fantazije in predstave* (med tem, ko so dosedanji družboslovci in filozofi te zadnje štiri duševne tvorbe mešali z zamisljo). *Natančno razlikovanje* zamisli od drugih duševnih tvorb je precejšnja inovacija v dosedanjem razvoju filozofije, ker so npr. Platon, Aristotel, Kant, Hegel, Husserl, Heidegger, Sartre in drugi mišljenje *zreducirali na pojmovno spoznanje* (idejo) *danega in preteklega*: med tem, ko je zamisel *apriorna, plastična, ustvarjalna konstrukcija bodočega* (pri imenovanih filozofih so le drobne fragmentarne slutnje zamišljanja).

Moj filozofski sistem je *povsem izviren dialektičen holizem*, ki se ne podreja najbližji Aristotelovi, evangelski krščanski, Heglovi in Marxovi filozofiji.

Temelj filozofije je: pri Platonu najvišja ideja, pri Aristotelu najvišja forma, pri Kantu kategorialni apriori, pri Heglu absolutna ideja, pri Sartru je najvišji človeški projekt in pri Heideggerju mišljenje biti. Vsak strokovnjak pa ve, da se v vseh teh najvišjih terminih skriva in pojavlja kot najvišje – pojem (ali v absolutni obliki pri Platonu, Aristotelu, pri Heglu; ali v človeški obliki pri Kantu in v posebnih oblikah pri Sartru in Heideggerju, ki pa ne gradita sisteme). Skratka: *raven pojma* (absolutiziranega ali ne, modificiranega ali ne) je tisto najvišje, do koder se povzpnejo Platonova, Aristotelova, Kantova, Heglova, Heideggerjeva in Sartrova filozofija.

Moj izvirni filozofski sistem sicer upošteva pojem kot visoko svojstveno človeško raven. Vendar šele moj sistem – v razliki od vseh omenjenih velikih filozofov – dojema, da je najvišje miselno v človeku zamišljanje, da je *zamišljanje bistveno višje mišljenje kot pojmovanje, da šele zamišljanje gradi izjemno bistvo človeka (in ne pojem)* in da šele in samo z novo, izvirno teorijo zamišljanja razložimo izjemno bistvo človeka, lahko pa tudi bistvo umetnosti, morale, vrednot, politike, družbe in človeške zgodovine. S tem je odkrit (tudi v primerjavi z zgoraj omenjenimi velikimi filozofijami) *nov temelj sistema in zato nov sistem*.

Ker je zamisel najbolj neposredno določena s svojim mestom v *strukturi ustvarjalnega akta*, je tudi teorija o tej strukturi novi temelj novega sistema.

Marx ima največjo zaslugo, da je v 19. in 20. stoletju postala že kar popularna pomembna teza: človek je bitje prakse. Toda v tezah o Feuerbachu Marx preveč preprosto in netočno zoži "prakso" na čutno dejavnost.

Tako se pri Marxu v pojmu prakse – od zgodnjih del do Kapitala – mešajo opredelitve zamisli kot čutnosti ali kot predstavnosti ali kot idealnosti. Marxovi številni

občudovalci in pristaši so te nedognane "definicije prakse" samo mehanično ponavljali, niso jih pa nikoli kritično prerasli.

Pozni Marx šele v Kapitalu opredeli bistvo človeškega dela z izrazom "ideele Vorstellung". Vendar Marx od tod ni naredil niti koraka naprej v razvoj *teorije zamišljanja* in v premislek: kaj zamisel in struktura ustvarjalnega akta pomenita za razreševanje *celotne* filozofske problematike. Zgodnji Marx je dal dragocene prispevke filozofski antropologiji v Sveti družini, v Nemški ideologiji, v Ekonomsko filozofskih rokopisih, toda tu nikjer ni niti najmanjšega sledu kakšnih začetkov teorije zamišljanja.

Tudi zato menim, da je utemeljeno ugotoviti, da je v mojem sistemu teorija zamišljanja *prvič* zastavljena kot bistvena naloga filozofije in *prvič* razvita in uresničena.

V strukturi ustvarjalnega akta je *zamisel najpomembnejša*, ker edino ona druge, sicer samostojne sestavine (željo – potrebo, delovno moč, proizvod itd.) miselno – uresničevalno in sintetično povezuje.

Tematsko, po svojih motivih je seveda zelo podobna vsa dosedanja filozofija. Vsi glavni filozofi se tako ali drugače zavzeto sprašujejo: kaj je človek, njegovo bivanje in bistvo, njegov duh in delovanje ter njegovo mesto v svetu. To zavzeto spraševanje povezuje Aristotela, Platona, Spinozo, Kanta, Hegla, Marxa, Schelerja, Heideggerja, Sartra in mojo malenkost: glede tega spraševanja nisem izviren.

Izvirna in temeljna razlika mojega izvirnega sistema od *vseh* omenjenih velikih filozofov pa je v tem, da bistveno drugače od vseh njih odgovarja na omenjena temeljna vprašanja o človeku in svetu, da povsem drugje kot oni najde glavni vzrok za vse izjemno človeško. V mojem sistemu se prvič v zgodovini filozofije temeljito analizira strukturo ustvarjalnega akta – in zlasti glavno sestavino te strukture: *zamišljanje* – kot *glavni vzrok izjemnega* človeškega bivanja in vseh njegovih izjemnih manifestacij, kot so umetnost, morala, znanost, vrednote, osebnost, politika in druge.

Moja teorija zamišljanja je ugotovila, da je prav ono tista edinstvena, glavna in izjemno "eksplozivna" človeška moč, ki vse tipične človeške pojave (oseba, narod, sloj) in vsa izrazito človeška področja (ekonomija, religija, morala, politika, duhovnost) določa in povzroča kot stalna nadnaravna nihanja izjemno velikih amplitud med izjemno velikim dobrim in izjemno rušilnim zlim.

Iz tega je sledila družbena in politična filozofija in metodologija, ki se bistveno razlikuje od Platonove, Hobbesove, Durkheimove, Heglove in Marxove, je pa zelo blizu implicitni svetopisemski in literarni družbeni filozofiji. Vsi omenjeni veliki misleci zgrešeno menijo, da so našli trdno lastno osnovo človeka in družbe, ki da je sposobna umiriti ostra družbena nasprotja: to osnovno je našel Hobbes v totalitarni državi – Leviatanu, Platon v sloju profesionalnih filozofov, Hegel v absolutni utelešenosti ideje v državi (ki podreja posameznike), Durkheim v kolektivni zavesti (ki tudi podreja posameznike) in Marx v "železni zakonitosti" ekonomije (ki so ji vsa druga družbena področja podrejena: pri Marxu pa je tudi druga, nasprotna teza "svoboda vsakega posameznika je pogoj svobode vseh"; tega protislovja Marx ni razrešil!).

Čeprav je glavna utemeljitev mojega filozofskega sistema v analizi strukture ustvarjalnosti, je nikakor ne želim absolutizirati.

Nikakor ne drži: človeško življenje je humano samo, če je popolnoma izpolnjeno samo z ustvarjalnimi dejanji, z delom. To je preprosto nemogoče (brez počitka očitno ni ustvarjalnosti). Še več: taka filozofska absolutizacija ustvarjalnosti bi bila protihumana, uničujoča za normalno celoto človeka. V *celoto, bistvo* človeka in njegove duše spada tudi *nedelo*: počitek, včasih tudi kakšen kos lenuharjenja, sanjarjenja, meditiranja, kontemplacija, sproščanje, igra, neaktivna zabava. Razmerje ustvarjalnega dela in nedela pa je različno optimalno za vsako situacijo, za vsakega posameznika, skupino, epoho (glede na njihove konkretne pogoje).

Tudi meni bi se zdelo koristno in vzpodbudno, če bi kakšna druga filozofska antropologija bolje kot jaz obdelala odnose humanost – nehumanost v omenjenih in drugih oblikah nedela in njihov odnos z ustvarjalnim delom (četudi je danes še nujno zlo, razdrobljeno delo na tekočem traku nima več značilnosti ustvarjalnega dela).

Čeprav, upam, normalno ocenjujem tudi razne oblike nedela, sem *analizo ustvarjalnega akta* izbral za temelj tega filozofskega sistema iz treh razlogov.

Prvič, v ustvarjalnem dejanju posameznika se *najizraziteje* izoblikuje *atom človeške celote*, ker se v tem dejanju najbolj jasno izoblikuje medsebojni odnos višjih duševnih sil, kot so mišljenje, čustvovanje, volja, intuicija, in njihov odnos do bolj elementarnih človekovih duševnih plasti, kot so nagon, zaznave in predstave (čutnost), ter do človeške telesnosti.

Drugič, v ustvarjalnih dejanjih posameznika se najbolj jasno izoblikuje atomarni odnos človekovih višjih in elementarnih duševnih moči ter telesnosti do sveta, do zunanjih silnic in predmetov; se pravi, že tu se oblikuje *atom celovite filozofske predmetnosti: človek – svet*.

Tretjič, v ustvarjalnih dejanjih posameznikov in skupin se najbolj jasno oblikuje razpotje: *humano – protihumano*.

V

V drugem poglavju bodo razvidni dokazi, da natančna raziskava strukture ustvarjalnega dejanja – z zamisljivo v središču – ni samo novost v dosednji filozofski antropologiji, ampak prevrat v raziskovanju vseh glavnih *filozofskih problemov*, v raziskavi odnosov vseh *filozofskih disciplin* in v raziskavi odnosov vseh *filozofskih smeri*. To vse dokazuje oceno, da je z razkritjem strukture ustvarjalnega dejanja najdeno *ново središče za vso filozofijo*, da je ta struktura glavno rojstno mesto vse filozofije in glavni skupni imenovalac razreševanja vseh filozofskih problemov v novi smeri. Seveda razkritje strukture ustvarjalnosti ni nobena dokončna rešitev niti enega filozofskega problema. Je pa teoretično-metodološka spodbuda za novo stopnjo v raziskovanju vseh glavnih filozofskih problemov; in s tem za nov pogled na *celoto vseh filozofskih disciplin* in filozofskih *smeri*.

Glavni problemi dosedanje filozofije, ki jih obravnavam v drugem poglavju, so znani. To so odnosi: forma – vsebina, idealizem – materializem, subjektivno – objektivno, apriorno – aposteriorno, naravno – transcendentno, intuitivno – diskurzivno, emotivno – racionalno, osebno – družbeno, enotno – nasprotno, metafizično – dialektično itd. Ti problemi – odnosi so prisotni v *vseh filozofskih disciplinah* in *smereh*, ki vsebujejo o tem in bogata razmišljanja in enostranskosti (kot so idealizem, materializem, formalizem, subjektivizem, naturalizem itd.). Toda nobena od dosedanjih filozofskih smeri in disciplin ni poskušala nasprotnih členov glavnih problemov razsvetliti z njihovim lociranjem v strukturo ustvarjalnosti, ker ta struktura ni bila znana. Ko pa jo razkrijemo, ugotovimo, da imajo vsi nasprotni in navidez težko združljivi členi glavnih problemov (tako forma kot vsebina, tako čustveno kot racionalno itd.) skupno mater: da vsi ti členi izvirajo *iz strukture dejanja* in so v njej tesno povezani.

V posebnih ontoloških raziskavah (npr. v knjigi *Dialektika človeka*, misli in sveta in v drugih delih) pa sem dokazal: najsplošnejša struktura sveta je taka, da vsako področje narave lahko vstopa v ustvarjalni človeški akt in *ta akt ima v svetovni strukturi dovolj prostora in pogojev za svojo samostojnost*.

VI

Že v letih 1960–1970 so mojo filozofijo ocenili kot izrazito izvirno: filozof in teolog dr. Janez Janžekovič; filozof, pesnik in politik Edvard Kocbek; najbolj strokovni srbski filozof dr. Bogdan Šešić; rektor zagrebške univerze dr. Predrag Vranicki in prvak jugoslovanskih etikov dr. Vuko Pavičević; kasneje pa dr. Anton Trstenjak, dr. Vekoslav Grmič in dr. Anton Stres.

Te ocene niso bile nobeni vljudnostni kompliment, niso bile samo zelo vestno in strokovno branje mojih knjig, ampak tudi izraz iskrene in načelne dozorelosti vseh teh avtorjev, ki so duhovno prerasli stare dogmatične evropske in svetovne ideološke delitve npr. na idealizem in materializem kot dva "sovražna nazora", ki vodita "boj na življenje in smrt".

Čeprav smo npr. Kocbek, Trstenjak, Grmič in Janžekovič ali pa Majer, Josip Rus, Vidmar in jaz izhajali iz različnih slovenskih zgodovinsko-kulturnih krogov, smo kot pripadniki skupnega slovenskega družbenega progressa gradili trajne skupne duhovne mostove slovenstva v filozofski antropologiji, etiki in humanizmu.

To gotovo najbolje izraža naslednja misel Kocbeka iz Tovarišije: "Krščanstvo in komunizem sta velika zgodovinska pojava, ki kljub pomembnim razlikam gresta proti istem zgodovinskem cilju, tj. proti svobodnemu človeku ... To kar nas družiti, je izredna resnost, s katero pojmujeemo človeka". Tu sta nerazdvojno povezana humanizem (cilj: svobodni človek) in filozofska antropologija (resno pojmovanje človeka).

Povsem v duhu te Kocbekove misli smo on, Trstenjak, Grmič, Janžekovič, Majer in jaz vsak na svoj izvirni način gradili antropološko – humanistično misel in prišli glede človeka in humanizma vsak samostojno do *enakih temeljnih dognanj* (ne da bi se pred tem dogovarjali in usklajevali). Zato smo bili vsi še bolj veseli, če smo našli v delih drugega enako humano – antropološko usmeritev: izvirna utemeljitev drugega je še močnejša potrditev mojih dognanj, kot bi bilo dogmatično pokoravanje skupnim formulam, ki je značilno za vse "filozofske šole".

Mi nismo bili ista filozofska šola, ki se pokorava istim dogmicam in istim ozkim interesom. Bili pa smo enaka filozofska usmeritev, ki se je iz skupnih slovenskih in evropskih tal vključevala v isti duhovni veletok človeštva izražen v deklaraciji OZN o človekovih pravicah. Ta vključuje tudi druge humane dosežke: ne samo prvotnega krščanstva, ampak tudi budizma, islama, hinduizma, konfučijanstva.

Pri tej skupni slovenski *antropološko-humanistični* usmeritvi se niti Kocbeku niti nobenemu drugemu ni bilo treba odrekati lastnih svetovnih nazorov (npr. absolut, duh, Bog), ampak so z antropologijo-humanizmom ti nazori postali bolj življenjski, manj odtujeni.

Naš *slovenski moderni humanizem* je dokaz, da se filozofska antropologija zlahka razvije tam, kjer je dovolj poguma zanjo; ne glede na različne filozofske kozmološke nazore!

VII

Izvirnost moje filozofije ni samo moja zasluga, ampak je pošteno, da vsaj naznačim, kako veliko je k teh izvirnosti prispeval človeški prostor in človeški čas: zlasti napredno gibanje Slovenk in Slovencev v 20. stoletju.

Čeprav sem samostojno mislil in deloval že pred letom 1941, mi je to leto veličastno potrdilo plodnost humane izvirnosti. Povsem samostojno mišljenje in odločanje voditeljev Osvobodilne fronte slovenskega naroda, ki je 26. aprila 1941 napovedala oboroženi boj naci-fašizmu, je dalo velik prispevek svetovnemu antifašizmu in napredku Slovenije.

Najbolj točna bi bila ugotovitev, da smo v velikih bitkah za nacionalno in socialno svobodo aktivni bojevniki spodbujali in podpirali eden drugega brez slepe podrejenosti komurkoli. Močno spodbudo za povezanost filozofije in svobode sem dobil že v otroških letih v družbi zanimivih prijateljev mojega očeta. On je neutrudno graditev naprednega gibanja po vsej Sloveniji povezoval z razgovori o filozofiji-psihologiji kot temeljiti analizi človekove dejavnosti; ta analiza je bila zanj temelj za pravilno zastavitev naprednega gibanja.

Že v trinajstem, štirinajstem letu sem se pridružil tovarišiji levih svobodnih strelcev, ki smo se davno pred 1941 letom zrekli, da žrtvujemo vse za boljše življenje siromašnih, ponižanih in zatiranih; smo pa k temu velikemu cilju hodili vsak po svoji poti. Od takrat do danes delujem popolnoma samostojno, po svojem premisleku in prepričanju, vedno brez slepega podrejanja komunistični partiji in moja izvirna filozofija ima temelj v tej samostojnosti. Bil sem vedno prepričan, da siromašnim, večini slovenskega naroda in človeštva koristi le resnica. Zato niti ena beseda v moji filozofiji in družboslovju ni napisana po diktatu komunistične partije/države ali katerekoli skupine, ampak je vsak delec moje filozofije, samostojno iskanje resnice, ki obenem želi biti v družbeno korist.

Že kot udeleženec osvobodilnega boja 1941–1945, ki sem ga doživel kot neizmerno srečo, da doživim dvig slovenskega naroda iz tisočletne sužnosti in smrtne nevarnosti med vrhove svetovnega napredka – sem našel potrdila svojemu zapažanju, da se del nove oblasti birokratsko odtuja od večine. Ko je leta 1948 prišlo do silovitega napada Stalina na našo domovino, sem uvidel, da je ta odtujitev birokratske oblasti splošna bolezen tedanjega "socializma".

Zato sem se 1949 odločil za študij filozofije (čeprav sem imel ponudbe, da grem v diplomacijo) in zlasti etike, ker sem bil prepričan, da je nujno deformacije v "socializmu" prerasti z bistveno višjo moralo, kot je stalinistična (in tudi kot deformacije in praznine v kapitalizmu).

Tudi zaradi zgodovinske resnice moram poudariti, da je bila etika-morala glavni vzrok moje življenjske odločitve za filozofijo (humanistični etiki je seveda najbližja filozofska antropologija). Moji raznobarvni ideološki preganjalci so si izrecno pred 23 leti zadali kot glavni cilj "zaustaviti" me kot doslednega nosilca demokratične levice in obenem dobesedno "iztrebiti zadnje sled Rusove filozofije iz slovenskega visokega šolstva" (kar so vsestransko uresničili). Sestavni del te "iztrebitve" (lustracije) je bila njihova povsem sprevržena konstrukcija, da naj bi jaz kot "dogmatični marksist" najprej dolgo razvijal samo teorijo biti in sveta (samo ontologijo in kozmologijo) in da naj bi etiko, antropologijo in estetiko začel mnogo kasneje.

Zato moram poudariti nasproti temu sprevržanju resnična dejstva. Ko sem leta 1964 prvič začel delo na ljubljanski univerzi, sem sam izbral kot svoj predmet etiko (ne ontologijo), imel sem nastopno predavanje iz etike in bil sem izvoljen za docenta za etiko. Prvo monografsko študijo sem napisal leta 1967 iz etike³ in prvo monografsko knjigo sem napisal iz etike.⁴

Ker sem v letih 1949 in 1950 na zveznem Inštitutu za družbene vede v Beogradu temeljito pregledal vse tedaj (v svetu) najbolj aktualne filozofske smeri, sem ugotovil, da vse abstrakcionistično *absolutizirajo samo kakšno stran* človeka in sveta. Zato sem sklenil, da ni dovolj zgraditi samo novo etiko, ampak nujno tudi nov filozofski sistem.

Glavne teze za novi sistem sem imel izdelane že na začetku 50-tih let in med njimi

³ O nekaterih osnovah etike, Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani, april 1968, 327 strani (šapirografirano).

⁴ Etika in socializem, Ljubljana, 1975, 675 strani.

so bile najpomembnejše v moji študiji iz leta 1952/53 *Nekdaj vsakdanjih resnic o umetnosti: temeljni človeški pomen osebnosti ter njenih izvirnih doživetij; svoboda osebne ustvarjalnosti in izvirnosti; trajna nasprotja v človeku; nemožnost človekove "idealne popolnosti"*.

Navajam nekaj izrečnih mest iz študije *Nekdaj vsakdanjih resnic o umetnosti*⁵: "Ker ima vsak človek svojo posebno "konstitucijo", svoje posebne življenjske in ustvarjalne skušnje, ima seveda samo svoj doživljaj in njegov izvirni izraz ... Ustvarjalna svoboda umetnika nujno vključuje tudi zahteve, da je umetnik osebnost, da je zvest samemu sebi ... Zato tudi pomodnim parolam, pa naj jih njihovi razglaševalci jemljejo iz marksistične abecede ali iz katerekoli "modernistične", vedno manjka vitalnosti, srca, čustvenega tona in napetosti ... Take in podobne objektivne protislovnosti se križajo nujno ... tudi v vsakem članu naše skupnosti in zbujajo v njem notranji spopad ... Slabo "parolsko" poezijo ... morejo spodbuditi tudi iluzije: da je pri nas že vse lepo in da ni politično koristno, da govorimo o tistem, kar je slabo."

V teh tezah bo vsak objektivni ocenjevalec zlahka uvidel odločni odmik od vsake (in tudi od marksistične in partizanske) dogmatike in jasne začetke moje izvirne etike, filozofske antropologije in estetike. Te sem kasneje razvil v posebnih knjigah: dolge poti do njih niso ovirali nobeni filozofski dvomi, ampak samo velike družbene težave, za katere ni bila "vzrok" moja samostojnost, temveč jeza "pravovernih".

Skoraj vse že navedene glavne filozofsko antropološke in etične teze so bile z trdnim prepričanjem sprejete že takoj po letu 1950. Manjkala je le ena: struktura ustvarjalnega akta z zamišljanjem v središču. To koncepcijo sem razvil že koncem 50-tih let v svoji doktorski disertaciji.⁶ S tem so bili zagotovljeni vsi temelji izvirne filozofije, saj sem tudi temelje izvirne ontologije/kozmozologije dognal že na začetku 50-tih let v študiji *Stalinov Diamat in filozofija v ZSSR*.⁷

Ta študija je bila prva odkrita javna kritika Stalinove "nezmotljive filozofije" v vsem svetovnem "socialističnem taboru"; in to v nevarnem trenutku, ko je še grozila Jugoslaviji nevarnost masovnega oboroženega napada od Stalina.

Tu je bila formulirana radikalna zahteva po *samostojnem* filozofskem mišljenju, ki ne sme poklekniti niti pred strašno Stalinovo močjo. "Osnovni in izvirni greh Leonova ... je slepo dogmatično sprejemanje Stalinovih formul "črt", ki jih ne smemo preskočiti".

V tem članku sem že nakazal svojo lastno dialektično ontologijo-kozmozologijo z izvirno obravnavo kategorij: obče-posamično, kvalitativna določenost, obstojnost, identičnost, bit, bistvo in pojav. Z ugotovitvijo, da posamičnosti, kvalitete in bistva niso podrejeni biti, materiji in spreminjanju kot občim strukturam, sem našel objektivno kozmološko osnovo za človekovo osebnost, za njeno svobodo in osebno ustvarjalnost, za njihov prostor v svetu!

S tem se je radikalno dokazalo, da človek ni fatalno podrejen biti, svetu, naravi, materiji in energiji: ampak, da so one *lahko podrejene človekovi ustvarjalnosti*.

VIII

Vrhunska samostojnost misli, volje, dejanja slovenskega naroda v osvobodilnem boju 1941–1945 se je še stopnjevala v boju s stalinizmom: v stremljenju po bolj *humani družbi*.

⁵ Objavljeno tudi v knjigi *Kultura, politika in morala*, Maribor, 1969, 211 strani (str. 59–65).

⁶ *Problem istovetnosti i razlike u Hegelovoj idealističkoj i klasičnoj marksističkoj filozofiji*, Beograd, 1959, 613 strani.

⁷ *Kultura, politika in morala*, str. 76–84.

Izvirnost moje filozofije in družboslovja se ni porajala v kabinetu, ampak v tem boju s stalinizmom, v katerem sem postal že leta 1949 eden od graditeljev strategije nove družbe in prevlade stalinizma z kvaliteto. Antropološke, etične, estetske in ontološke teze v omenjenih prvih dveh filozofskih razpravah v letih 1950–1953 so bile del te strategije, ki sem jo pisal daleč od beograjskega gosposkega Dedinja v panonskem blatu.

Začetek te strategije so bile moje aktivne udeležbe na študijski skupini zveznega Inštituta za družbene vede leta 1949. Že v prvih razpravah sem insistiral: ni dovolj, da v Jugoslaviji defenzivno zavračamo stalinske laži o našem "fašizmu", ampak ja nujno, da izdelamo bistveno drugačno, bolj humano koncepcijo socializma, kot je stalinizem: od morale, politike, države, ideologije, do gospodarstva in mednarodnih ter mednacionalnih odnosov.

Vodja študijske skupine dr. Vuko Pavičević je pozorno in odobravajoče poslušal moj predlog in dejal, da ga bo takoj prenesel vodstvu partije. Že na naslednjem sestanku je sporočil, da je vodstvo partije moj predlog sprejelo.

Z odločnim odporom stalinizmu in z graditvijo humanejše družbe je Jugoslavija postala *glavni pobudnik* uspele mirne demontaže stalinizma kot svetovnega sistema do leta 1990.

Že v začetku 50-tih let so v Jugoslaviji in Sloveniji stotine družboslovnih mislecev začele na vseh družbenih področjih graditi izrazito drugačne koncepcije od stalinskih.

Takoj po končanju inštituta sem se leta 1951 še bolj aktivno vključil v idejno bitko s stalinizmom kot glavni komentator Radia Jugoslavija, ki je z močno tehniko oddajal v ves stalinistični blok. V okrog 200 podpisanih komentarjih, ki jih je slišala vsa Vzhodna Evropa, sem razgrnil v letih 1951–1953 vse vidike stalinizma in naše skupne koncepcije humanejšega socializma. To soočenje lahko strnem v naslednjih tezah, do katerih smo izvirno že v prvi polovici 50-ih let prejšnjega stoletja prišli številni antifašisti in anti-stalinisti Slovenije in Jugoslavije:

– Stalinizem je poseben sistem popoldne diktature, brez vsake demokracije, ki teži popolnoma podrediti vsa družbena področja.

– Vrhovno oblast v stalinističnem sistemu predstavlja komunistična partija, ki izvaja svoje odločitve navzdol predvsem preko državnega aparata in preko drugih "transmisij" (sindikati, mediji, mladinska organizacija itd.). Zato je stalinizem poseben tip partijsko-državnega etatizma.

– Vso oblast v stalinizmu prevzamejo izvršni in individualni organi (generalni sekretar partije – Stalin, partijski sekretarji na nižjih ravneh, direktorji podjetij), s čemer nastane sistem "jednonačalija"; se pravi, da najvišji voditelj popolnoma vlada navzdol preko nižjih voditeljev. Pri tem izgubijo ves pomen izvoljeni organi, kot so kongresi partije, sovjeti (skupščine, parlamenti) na vseh ravneh, saj postanejo samo fasade, ki ne odločajo prav o ničemer. Volitve so prazen formalizem, ker je vnaprej od izvršnih in individualnih organov določen vsak kandidat, brez protikandidatov.

– Stalinizem je sistem brezzakonja, ker lahko vladujoči partijsko-državni aparat poljubno krši zakone; sodišča delujejo v vseh bistvenih zadevah po diktatu tega aparata, ni sledu o neodvisnosti sodstva in o normalnem sodnem postopku. Velik del najbolj usodnih sodnih odločitev (o težkih političnih kaznih) sploh ne sprejemajo redna sodišča, ampak ad hoc policijska sodišča NKVD; ni sledu o normalnem preiskovalnem postopku in o neodvisni obrambi.

– Celoten vladujoči partijsko-državni aparat se pretvori v posebno zaprto kasto, sloj; razred profesionalcev, ki imajo kot celota skoraj brezmejno družbeno moč in velike materialne privilegije.

– Gospodarstvo je popolnoma podrejeno totalnemu državnemu planskemu administriranju, ki nižjim ravnam in podjetjem detajlno diktira asortiman produkcije, cene,

investicije, menjavo. To planiranje meni, da lahko popolnoma podredi ali celo izloči gospodarske zakonitosti, kot je zakon vrednosti, tržišče in pod., in je zato zelo neracionalno, z zelo omejeno osebno pobudo.

– Znanost, umetnost, mediji, šolstvo so strogo vodeni in nadzirani, celo s posebnimi partijskimi "postanovljenji", obvezna je ena sama filozofija in ena sama umetniška smer; religije so preganjane.

– Humanizem in morala so samo fasade, ker sistem duši osebno svobodo in osebno vest in podreja posameznika ideološkemu, uniformiranemu kolektivizmu.

– "Socialistične dežele", komunistične stranke v svetu, osvobodilna gibanja in manjše narode v ZSSR popolnoma podrejajo stalinistični velikodržavni, imperialni politiki.

V nasprotju s temi značilnostmi stalinističnega sistema so antistalinistični misleci Slovenije in Jugoslavije že koncem 40-tih in zlasti v prvi polovici 50-tih let 20. stoletja razvili javno, v številnih spisih o vseh družbenih dimenzijah *bistveno različni družbeni koncept* z naslednjimi značilnostmi:

– Ker je stalinistični sistem nehuman in neučinkovit, zlasti za moderno razvito družbo, je treba zgraditi bistveno drugačen sistem, bližji pobudam in interesom ljudi.

– Monolitni sistem birokratske diktature je treba razgraditi in pluralizirati, zlasti ločiti partijo od države; treba ukiniti absolutno moč izvršnih teles, individualnih organov in državnega aparata, treba bistveno omejiti partijsko-državni birokratizem, dati večjo vlogo izvoljenim telesom (skupščinam, kongresom, konferencam).

– Država postopno odmira. Nujna je vladavina zakona, zakonitost.

– Družbeno politične organizacije – socialistična zveza, sindikati, mladinske organizacije in druge organizacije – ne smejo biti več transmisije partijskih direktiv, ampak samostojne.

– Podjetja postanejo samostojna, samoupravna, in niso več podložna direktivam nobenih višjih in zunanjih organov (države, partije) niti lokalnim organom.

– Vsi prisilno uvedeni kolhozi (delovne zadrage) se razpustijo, individualna last in gospodarjenje kmetov so normalni, njihove povezave morajo biti dobrovoljne.

– Podjetja upravljajo sami delavci, lokalni organi (komune) dobijo bistveno vlogo, nujno je spodbuditi in razviti čimvečjo neposredno demokracijo, prenesti čimveč pooblastil na osnovne celice družbe.

– Bistveno vlogo dobiti tržišče, samostojno nastopanje (na tržišču) podjetij in individualnih proizvajalcev (kmetov, obrtnikov, nosilcev gostinskih, turističnih uslug); vseobsežno državno planiranje se ukine, nadomesti ga reguliranje glavnih gospodarskih pororcev.

– Znanost in umetnost sta avtonomni, isto filozofija. Na teh področjih je normalen pluralizem znanstvenih mnenj, različnih umetniških smeri, različnih filozofskih šol. Razviti humane aspekte marksizma.

– Religije so svobodne in se ne mešajo v politiko.

– Nevarnost za mir in za družbeni napredek človeštva je vsak državni hegemonizem in neoimperializem, je krepitev kateregakoli vojnega bloka in oboroževalno tekmovanje. Zato je treba omejiti in ukiniti vse vojne bloke, oboroževalno tekmo in hladno vojno; okrepiti OZN, mednarodno politiko koegzistence med državami z različno družbeno ureditvijo ter sodelovanje med njimi, neuvrščenost in svetovni ter regionalni mir in sodelovanje.

– V vseh večnacionalnih državah morajo biti večji in manjši narodi popolnoma enakopravni in manjšine morajo dobiti večje možnosti, kot v razvitih kapitalističnih državah.

Vse navedene kritike stalinizma in vse navedene koncepcije humanejše družbe sem iznašal že v svojih 200 radijskih komentarjih v letih 1951–1953 in obenem pisal navedeni dve filozofski razpravi. Upam, da je razvidna celota vsega tega: antropološke, etične in estetske ter splošne metodološke teze obeh razprav so bile takoj po letu 1950 razčlenjene v *ново družbeno filozofijo* z 200 komentarji, ki so zajeli vsa družbena področja: *v konkretno in celovito koncepcijo humanega in specifičnega socializma!*

IX

V 55 letih moje filozofsko delovanje ni bilo niti en trenutek partijska ali državna filozofija; vedno je bilo kritični del družbenega progressa. Če filozofija želi biti del progressa, jo ta težnja spodbuja k *samostojnem iskanju* resnice; če želi z nebulozo skrivati ozko politiko, je uporabnejša *dogmatika* raznih barv.

V letih 1950–60 se odločno začne razvijati slovenski (in jugoslovanski) tržni in humani socializem, ki je v mnogočem bistveno različen od stalinističnega "socializma" v drugih "socialističnih deželah"; nastane samostojna slovenska in jugoslovanska pot v socializem, ki omogoča in zahteva samostojno filozofsko misel in ji daje več svobode. Te možnosti svobodnega razvoja filozofije ostanejo precej odprte vse do leta 1990.

Edino na ožjem političnem področju ostane monopol komunistične partije, ki pa začne po letu 1975 zopet diktirati filozofiji.

V desetletju 1950–60 začno javno v Jugoslaviji nastopati vse tedaj v svetu najbolj prisotne filozofske smeri: poleg marksizma in krščanskega personalizma tudi eksistencializem, fenomenologija in neopozitivizem (analitična filozofija).

V dveh glavnih jugoslovanskih centrih prevladajo nemarksistične smeri: v Zagrebu eksistencializem-fenomenologija, v Beogradu neopozitivizem. V katedri za filozofijo v Ljubljani je po letu 1953 sestav mešan; poleg dveh marksistov je že pet nemarksistov: Taras Kermavner, Veljko Rus, Alma Sodnik, Anton Žvan in Jože Pučnik.

Trije od teh (Kermavner, Rus, Pučnik) so sicer ob koncu desetletja politično odstranjeni (neupravičeno) iz univerze, vendar skupina takoj dobi še važnejšo družbeno pozicijo (revijo *Perspektive*).

Ker sem podpisani najbolj odločno nastopal (vse do leta 1949) proti dogmatiziranju marksizma in osvobodilnega gibanja (ob spoštovanju njunih vrednot), mi vse partijske in druge struje preprečujejo do 1964 prihod na ljubljansko fakulteto, čeprav sem bil na fakulteti v Beogradu 1954 najboljši v svojem letniku.

V letih 1960–1972 se nadaljuje zelo uspešni razvoj slovenskega in jugoslovanskega tržnega in humanega socializma. Njegov sestavni del je svoboda duhovne kulture in filozofije, ki se izraža tudi v nadaljnji krepitvi vseh glavnih sodobnih filozofskih smeri. Družbeno uveljavljanje filozofije omogoča tudi stalna krepitev demokratizacije v teh letih, ker zveza komunistov ohranja le splošni politični nadzor in iniciativo, opušča pa direktno stalinistično komando nad znanostjo, umetnostjo, filozofijo in religijo (sporazum države in katolicizma v Beograjskem protokolu 1966). Država (partija) reagira na tem področju, kadar meni, da je politično ogrožena (ukinitev časopisa *Perspektiv*).

V letih 1964–72 se v Sloveniji razmahne široko demokratično gibanje, ki ga podpira velika večina Slovencev, zlasti novih, modernih slojev kot so gospodarski menedžerji, razvita inteligenca in tudi večina širših vodstvenih struktur (večina širšega vodstva zveze komunistov in socialistične zveze). V tem demokratičnem gibanju ima ustvarjalno/politično vlogo tudi filozofija, zlasti filozofski oddelek na FF in študentje tega oddelka.

Prestrašene zaradi moči demokratičnega gibanja podvzamejo vplivne ozke vladujoče skupine odločno akcijo za ukinitve tega gibanja, ki med vsemi znanostmi najbolj

prizadene filozofijo, ker politika leta 1975 prevzame nad filozofijo popolno komando in jo obdrži vseh 30 let – vse do danes.

Novo vodstvo filozofskega oddelka se formira v letih 1962–64, ko vodstvo oddelka prevzame Boris Majer in ko se v letu 1964 (po 18 letih politične internacije v Beogradu) vrnem podpisani v Ljubljano z edinim slovenskim doktoratom filozofije po letu 1945.

V vsem času 1964–1974, ko sva v slovenski filozofiji najbolj vplivna Boris Majer in Vojan Rus, sva popolnoma enotna glede popolne demokratične preusmeritve slovenske filozofije, ki je tudi *uresničiva* v tem času v naslednjih smereh:

– Slovenska filozofija postane povsem avtonomna, povsem neodvisna od oblasti, političnih strank in drugih nefilozofskih struktur;

– Filozofija postane strogo strokovna: racionalno-znanstvena metodologija, doktorske in magistrske teze ter diplome;

– Pluralizem v filozofiji: razvijejo se vse glavne filozofske smeri;

– Humanost v filozofiji: strpnost do različnih stališč, možnosti razvoja vsem, demokratičnost v vseh organih filozofije;

– Družbeno kritična vloga filozofije: filozofija postane pomemben znanstveno kritični dejavnik demokracije v Sloveniji;

– Samostojnost mišljenja pospešuje zlasti filozofski oddelek: preseganje vseh dogmatizmov, težnje k napredovanju kvalitetne misli, izvornost filozofije;

– Ukinitve katerekoli "vladajoče filozofije" in "uradnih filozofov": od vseh "socialističnih dežel" in vseh jugoslovanskih republik samo v Sloveniji odvezemo marksizmu status "vladajoče filozofije".

Preverljivi *dokazi*, da sva z Majerjem *uresničila* omenjeni veliki demokratični in strokovni vzpon slovenske filozofije v letih 1964–74 v vseh zgornjih alinejah, so v mojih naslednjih objavljenih spisih (in teh dokazov ni mogel doslej noben zanikati):

– Politika in filozofija: O dosedanjem in bodočem razvoju slovenske filozofije: Postscriptum (objavljeno v knjigi *Žive vrednote antifašizma*, Ljubljana 1995, str. 104–126)

– Svobodna filozofija (Filozofski oddelek FF v letih 1962–73), *Anthropos*, 200, št. 3–4, str. 173–184

– Omenjeni dve razpravi iz knjige *Kultura, morala in politika*.

Bistven napredek glede pluralizma in humanih odnosov v filozofiji za časa Majerjevega in mojega vpliva je bil tudi v tem: med tem, ko sta do leta 1945 na dveh glavnih slovenskih filozofskih institucijah vladali na vsaki *samo ena* filozofska smer, sva z Majerjem sistematično omogočala razvoj vseh tedaj v svetu najbolj uveljavljenih smeri. Med drugim v članku *Svobodna filozofija* navajam, da so se po Majerjevi in moji odločitvi v letih 1964–72 v dveh novih glavnih filozofskih institucijah (na oddelku za filozofijo FF in na Inštitutu za sociologijo in filozofijo) gosposko zaposlili številni *nemarksisti*, ki so pred tem brez težav diplomirali in magistrirali pri meni in Majerju.

Zato je bil po odhodu Majerja iz filozofskega oddelka številčni odnos v teh dveh inštitucijah 11 (enajst) nemarksistov: 2 (dva) "marksista". Ker v omenjenem članku nisem navedel imen, jih navajam tukaj:

Eksistencializem/fenomenologija: Valentin Kalan, Anton Žvan, Borut Pihler, Ivo Urbančič, Spomenka Hribar, Tine Hribar, Ratko Ščepanović.

Neopozitivizem/analitična filozofija: Frane Jerman, Andrej Ule.

Kantovstvo: Mirko Hribar.

Katolištvo: Primož Simoniti.

"Marksizem": Vojan Rus, Božidar Debenjak.

Dokler sva bila vplivna z Majerjem, ni bil iz oddelka in iz inštituta odstranjen

noben nemarksist, čeprav sva (ob najini največji dobrohotnosti) imela z nekaterimi nemarksisti velike etične in strokovne težave (bolj podrobno v članku Svobodna filozofija); tudi glede NOB.

Kot v navedenem članku naj tudi tu navedem, da je zgoraj izraz "marksizem" v narekovajih iz dveh razlogov: ker so bile razlike v pogledih tako velike, da sploh ni mogoče govoriti o eni smeri; ker je bila moja filozofija že do srede 60-tih let javno predstavljena kot izrazito izvirna ter presegajoča klasični marksizem v bistvenih sestavinah. Ker je bilo v javnih razpravah v 60-tih in 70-tih letih največ sporov glede marksizma, sem šele po letu 1975 večkrat branil širšo in znanstveno interpretacijo marksizma, ki sem jo tudi kasneje – potem, ko je bil moj izvirni sistem že javno preje prezentiran – objavil v knjigi Izvirna marksistična dialektika.

Dokaz, da se je bistveno večji, bolj *bogati pluralizem različnih filozofskih smeri* (kot kdaj koli do danes in v vsej slovenski zgodovini prejšnjih stoletij) uresničil zaradi vpliva demokratičnega dela partizanstva prvič v 60-tih in 70-tih letih, je tudi tedanja poplava različnih revij, ki so izražale različne filozofske smeri: Teorija in praksa, Anthropos, Perspektive, Prostor in čas, Nova pot, Problemi, Obzorja, Književni listi (časopisa Dela) in morda sem še kaj izpustil.

Taka maksimalna svoboda (tudi za povsem nestrokovne ideološke napade proti osvobodilnemu boju) ne bi bila možna v nobenih evropski deželi; ne glede, ali je bila antifašistična ali fašistična. Primerjajmo samo z Anglijo, prvi vitezinjo antifasizma: kraljevski principi in princeze tam sicer lahko skačejo čez plot; toda vrednote antifasizma in antifašistični bojovníki so tudi *za te prince nedotakljivi*. Ko je mladi princ Harry samo za šalo enkrat oblekel fašistično uniformo, je doživel v Angliji splošne javne kritike, in njegov oče, prestolonaslednik Charles je zahteval od Harryja javno opravičilo. Filozofski principi slovenskega humanega, samoupravnega socializma so imeli veliko večjo svobodo nestrokovno napadati slovensko osvobodilno gibanje, kot vsi tradicionalni principi v severni Evropi.

Bistveno nova kvaliteta filozofskega pluralizma v tem času, ki je nastala zaradi vpliva široke politike Majerja in mene, je tudi ustanovitev časopisa Anthropos in priloge Dela Književni listi. Bil sem pobudnik časopisa Anthropos in prvi predsednik sveta Književnih listov. Obe ediciji sta bili povsem enako odprti *vsem* filozofskim smerem, kar je bilo v Sloveniji (in tudi v širši mednarodni praksi) nekaj povsem novega, ker so bili preje filozofski časopisi (npr. Rimski katolik, Čas, Dejanje, Sodobnost, Naši zapiski) namenjeni le eni filozofski smeri!

X

Izvirni filozofski sistem je bil povsem transparentno predstavljen že v 60-tih letih z knjigo *Dialektika človeka, misli in sveta* (1967). V tej knjigi so izvirne koncepcije filozofske antropologije, logike, gnozeologije in ontologije/kozmozologije jasno razvite in obenem povezane v koherentno celoto. S tem je bila obnovljena *celota filozofskih disciplin*, ki je bila razbita že od Kanta.

Izvirnost te knjige so takoj ob izidu poudarili Edvard Kocbek, dr. Janez Janžekovič, dr. Bogdan Šešić in dr. Predrag Vranicki.

Čeprav že v tej knjigi povsem razviden, je bil sistem dograjen s tremi monografijami: *Etika in socializem* (1975), *Filozofska antropologija* (1991) ter *Estetika in kalistika* (1993).

XI

Knjigo Filozofska antropologija in humanizem posvečam svoji pogumni in požrtvovalni soprogi Sofiji.

Literatura

- Aristoteles, *Die Nikomachische Ethik*, Zurich, 1951, izdaja Olof Gigon.
Aristoteles, *Ethica Nichomachea*, 1942, izdaja I. Bywater.
Aristotelas, *Nikomahova etika*, Ljubljana, 1964, Cankarjeva založba.
Aristoteles, *O duši*, Ljubljana, 1993.
Diels, Hermann, Kranz, Walther, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Erster Band, Berlin, 1934, S. 482.
Diels, Hermann, Kranz, Walther, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, Zweiter Band, Berlin, 1935, S. 426.
Etika in morala v sodobni družbi, Zbornik, uredil Vojan Rus, Ljubljana, 1997, 380 strani.
Fromm, Erich, *The Sane Society*, New York, Toronto, 1956.
Grmič, Vekoslav, *Iskanje resnice*, Ljubljana, 1997, 216 strani.
Grmič, Vekoslav, *Moja misel*, Ljubljana, 1995, 232 strani.
Janžekovič, Janez, *Smisel življenja*, Celje, 1996, 292 strani.
Kant, Immanuel, *Kritik der praktischen Vernunft*, Berlin, 1870.
Kant, Immanuel, *Kritik der Urteilskraft*, Leipzig, 1956.
Kocbek, Edvard, *Tovarišija*, Ljubljana, 1972.
Kocbek, Edvard, *Listina*, Ljubljana, 1975.
Kocbek, Edvard, *Osvobodilni spisi*, Ljubljana, 1991, 485 strani.
Leben und Meinungen der sieben Weisen, izdaja Bruno Snel, Munchen, 1938.
Piaget, Jean, *Epistemologie des sciences de l homme*, Saint Amand, 1972.
Radakrišnan, S, *Indiska filozofija*, I, Beograd, 1964.
Rus, Josip, *Pričevanja in spomini*, Ljubljana, 1989.
Rus, Vojan, *Dialektika človeka, misli in sveta*, Ljubljana, 1967.
Rus, Vojan, *Etika in socializem*, Ljubljana, 1976, izdaja Mladinska knjiga.
Rus, Vojan, *Estetika in kalistika*, Ljubljana, 1993.
Rus, Vojan, *Žive vrednote antiifašizma*, Ljubljana, 1995.
Rus, Vojan, *Kultura, morala in politika*, Maribor, 1969.
Rus, Vojan, *Filozofska antropologija*, Ljubljana, 1991.
Rus, Vojan, *Philosophische anthropologie*, Munchen, 2000.
Sovre, Anton, *Predsokratiki*, Ljubljana, 1946.
Scheler, Max, *Položaj čovjeka u kozmosu*, Sarajevo, 1960.
Stara kitajska filozofija, Ljubljana, 1962.
Sveto pismo nove zaveze, Ljubljana, 1984, Nadškofijski ordinariat v Ljubljani.
Sveto pismo starega in novega zakona, London, 1965, The British Foreign Bible Society.
Šter, Jože, *Marksizem in etika*, Maribor, 1985.
Trstenjak, Anton, *Človek končno in neskončno bitje*, Celje, 1988.